

Vattjom-Rude [Y 6]

Detta är en värdebeskrivning som ska förklara och förtydliga värdena inom riksintresset.

Id: Y 6

Namn: Vattjom-Rude

Kommun: Sundsvall

Socken: Tuna

Huvudsaklig karaktärstyp: Fornlämningsmiljö

Andra karaktärstyper: Odlingslandskap

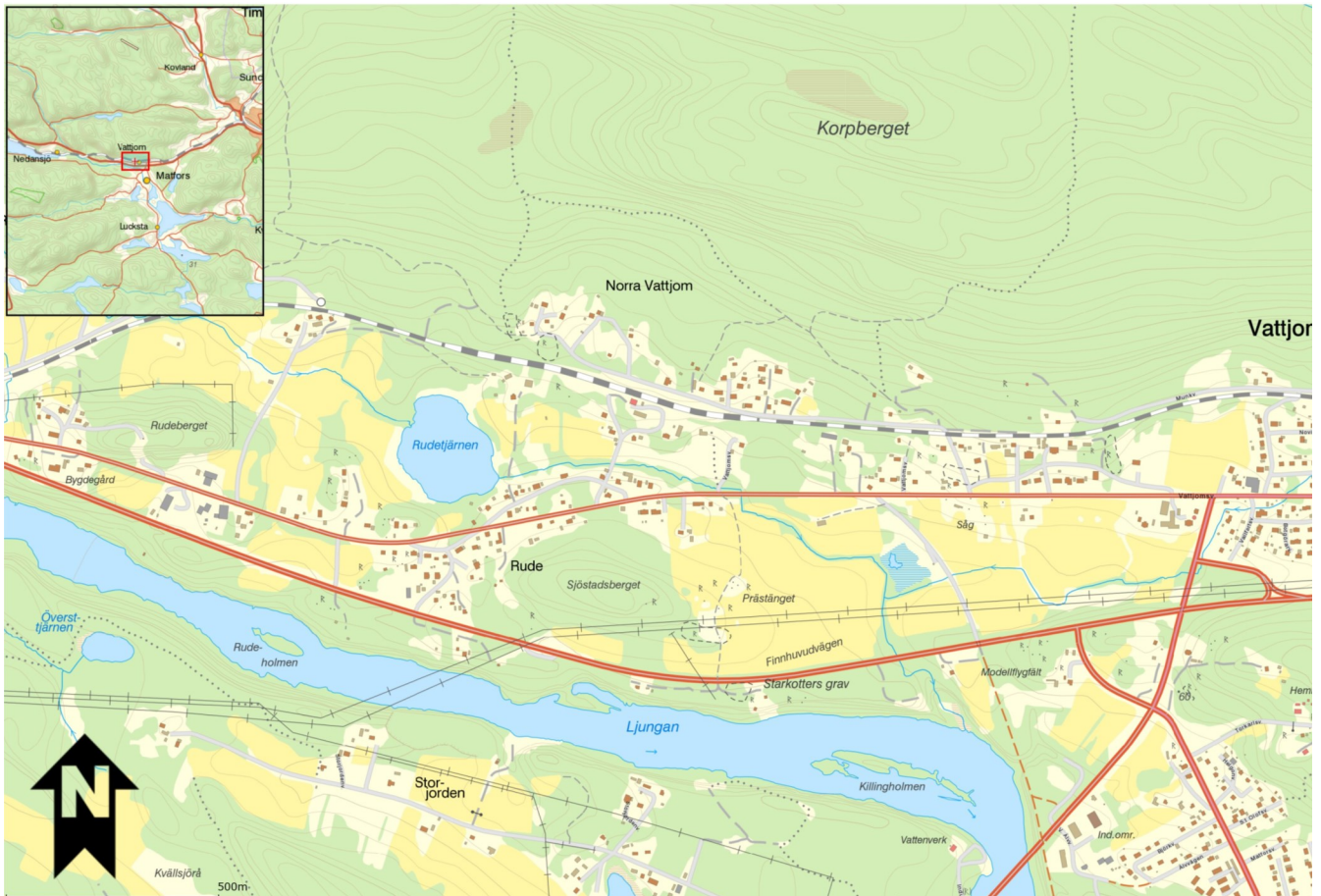
Riksintressebeskrivning beslutad av RAÄ 1996:

Motivering:

Odlingslandskap och väl avgränsad järnåldersbygd med fornlämningskoncentration av järnåldersanläggningar samt spår av medeltida vägsträckningar utmed huvudstråket mot Trondheim (Pilgrimsvägen). (Forn- och medeltida vägmiljö. Kyrkomiljö).

Uttryck för riksintresset:

Fornlämningsbestånd av mindre gravfält, ensamliggande fornlämningar samt husgrundsterrasser. En enstaka och ovanlig anläggning av monumental karaktär är ”Starkotters grav”, den ligger inom ett gravfält och består av en rektangulär stensättning med tät stenfyllning. Av kommunikationshistoriskt intresse är bevarade delar av de medeltida vägarna mot Norge, den anslutande ”Finnhuvudvägen” från Tuna kyrka samt en S:t Olofskälla.

© Länsstyrelsen, Lantmäteriet, NVDB, ESRI Inc, RAÄ, SGU, Sjöfartsverket, SMHI, SVO, SCB, SJV, FM, Bergsstaten, SLU

Skala 1:11000

Utbredning och landskap: Området omfattar en del av Ljungans dalgång och är en förlängning av dalgången som fortsätter mot Selånger. Det är ett mjukt kuperat odlingslandskap som begränsas av skogsklädda, bergiga åsar främst i norr och sydöst. Byarna och bebyggelsen ligger samlade längs kanterna mellan skog och åkermark.

Utdrag från RAÄ ordlista med landskaps- och miljötyper:

Fornlämningsmiljö: Miljö vars kulturhistoriska betydelse främst konstitueras av fasta fornlämnningar, deras relation sinsemellan och till naturmiljön.

Odlingslandskap: Samlingsbegrepp för landskap präglad av lantbruk. Odlingslandskapet innefattar herrgårdar, byar och gårdar med dessas transportvägar, arbetsställen och produktionsmarker, såsom åkrar, ängsmark, betesmark, bondeskog, vattendrag, våtmarker och sjöar. Kulturhistoriskt betingade urval i odlingslandskapet kan vara ettdera Slättbygd, Dalgångsbygd, Mellanbygd eller Skogsbygd eller Fjällbygd (se d o).

Riksintressets värden:

- Koncentration av välbevarade fornlämningar från främst järnåldern i karaktäristiska lägen i landskapet.
- Vägstråk och lämningar med medeltida tradition.

Riksintresset Vattjom-Rude visar på ett kuperat agrart kulturlandskap kring en dalgång mellan höga bergsryggar och Ljungans norra strand nära Matfors och älvens utvidgning till sjön Marmen. Området har varit bebott från förhistorien, genom medeltiden och fram i historisk tid och här finns välbevarade och exceptionella fornlämningar med stort upplevelsevärde.

Området är tämligen rikt på fornlämningar, framförallt i form av järnåldersgravar och rester från boplatser från samma tid. Här finns även några välbevarade husgrundsterrasser. Gravarna ligger uppdragna kring det som idag är en odlad dalgång samt uppe på den höga strandbrinken vid Ljungans norra strand. Några av ortnamnen inom riksintresset kan också härledas till järnåldern. Fornlämningarna i landskapet berättar om mänsklig aktivitet med betoning på begravningstradition och bosättningsmönster.

Den gamla handels- och pilgrimsvägen mot Norge har genomkorsat landskapet och delar av det äldre vägnätet finns bevarade inom området. Delar av vägstråken har varit i bruk sedan förhistorisk tid och länkar samman de äldre byarna

Den bördiga jorden i förlängningen av Selångersdalen och närkontakten till Ljungan, som fungerat som kommunikationsled och haft rikt fiske, är orsaker till etableringen under järnåldern. Området brukas fortfarande till stora delar, vilket också präglar dagens landskap. Delar av bebyggelsen inom riksintresset ligger på ålderdomliga lägen mellan skog och odlingsmark och i anslutning till järnålderns gravar. På så vis har det forntida bosättningsmönstret levt kvar ända till idag.

Riksintresset Vattjom-Rude ligger inom utredningsområdet Ljungans dalgång [Y 7] och har ett starkt samband med de närliggande riksintressena Selånger-Kungsnäs [Y10], Allsta Klingsta [Y5] och Kvissle-Nolby [Y4].

Så här syns riksintressets värden i landskapet:

Fornlämningarna

Det finns ett hundratal registrerade järnåldersgravar inom riksintresset, främst högar och stensättningar. Det finns också två resta stenar, som är en relativt ovanlig gravtyp för vårt län, endast ett 10-tal är kända varav hälften finns kring Marmen. Det är vanligtvis långsmala, uppresta stenblock utan ristningar som indikerar en grav.

Gravarna är tydliga och flera är vårdade vilket gör att de är lätta att se. De finns ensamliggande, samlade i grupper eller i större gravfält. De flesta gravarna ligger i randområdet mellan skog och åker, oftast i anslutning till nuvarande bebyggelse, inne på gårdstomterna eller på impediment i den

öppna odlingsmarken. Flera av de gravar som i dag ligger ensamma kan ursprungligen ha tillhört gravgrupper eller gravfält, då man av erfarenhet vet att många gravar har ortodlats eller grävts bort. Flera försvann till exempel när järnvägen byggdes och vägarna drogs om.

Trots att området har en stor mängd gravar så speglar det inte hela befolkningen här under järnåldern eftersom befolkningsunderlaget måste ha varit större. Utifrån beräkningar som gjorts, kan i princip bara en person per generation ha gravlagts på gårdens egna gravfält. Det som gjorde att en individ fick en tydligt markerad grav var kanske ålder eller uppnådd status, medan övriga sannolikt begravdes i gravar utan tydlig markering ovan mark.

Ovanligt många gravar har undersökts genom åren och gett fynd från både äldre och yngre järnåldern. Utmärkande för riksintresseområdet är ett stort antal så kallade vapengravar, en relativt ovanlig gravtyp som främst förekommer i områden som verkar ha haft hög status under järnåldern.

Husgrundsterrasser

I anslutning till gravarna har järnålderns gårdar legat. Det finns inga bevarade hus från järnåldern men husgrundsterrasser efter de långhus som då var vanliga kan finnas kvar i terrängen. De är plåtåliknande, vanligtvis mellan 10-30 meter långa och 7-10 meter breda, och ofta är en eller flera kanter stensatta. Ibland kan man se gropar på den plana ytan, vilket är rester efter stolphålen till de stolpar som bar upp taken. Husen under järnåldern var vanligen avlånga, med boningsdel, ladugård, stall och förrådsutrymmen under samma tak. Sådana här uppbyggda terrasser brukar i Norrland dateras till den äldre och mellersta delen av järnåldern.

Ett exempel är den husgrundsterrass som ligger vid gravfälten norr om järnvägen i Norra Vattjom samt en större husgrundsterrass (35 meter lång) som ligger öster om väg 544, inte långt från hembygdgården.

På 1990-talet när väg 544 skulle byggas om, hittades huslämningar från två hus och ett intilliggande grophus där spåren efter en karakteristisk stående vävstol med lodrätt spänd varp stått. Denna typ av vävstol var vanlig under järnåldern. Det fanns också rester av en palissad och indikationer på järnhantering. I ett av husen hittade man ett fragment av en kräftfibula (ett spänne) som man enligt fyndomständigheterna tror ha legat i ett träskrin. Lämningsarna daterades till romersk järnålder och tillhör ett av de äldsta fynden från den tidsperioden i länet.

Starkotters grav

Mellan E 14 och Ljungan finns ett område med flera gravhögar och stensättningar. Den största graven är en sagoomspunnen, stor, rektangulär stensättning som av tradition kallas Starkotters grav. Traditionen berättar om jätten Starkotter som blev ihjälslagen av åskan och begravd under stensättningen. De resta stenarna längs med gravens sidor skulle antyda jättens fötter, hals och huvud. Enligt folksägna så vilar också en förbannelse över graven där alla eventuella gravplundrare hotas med olyckor och sjukdom. Troligen har sägna inplanterats i bygden av en lagman från Orsil under 1700-talet som ville sätta lite extra krydda på lokalhistorien. En liknande berättelse/tradition finns även i Skåne fast då är jättens namn Röde-Pilt.

Skölestenen

Invid hembygdsgården på Torkarlsberget står en av länets bevarade runstenar under ett skyddande tak. I länet finns endast 14 hela eller fragmenterade runstenar, utöver dessa så skall det ha funnits en handfull till som idag är försvunna. En runsten är en omsorgsfullt utvald sten där en runristare huggit in runor. De var troligen även målade men tidens tand har nött bort all färg.

På Skölestenen finns en ormslinga med runor och centralt på stenen ett kors. Stenen är liksom de flesta av Medelpads runstenar rest i mitten av 1000-talet. På stenen står översatt till nusvenska: ”Dolga reste denna sten efter Salve och efter Björn, sina söner”. Stenen består av flera sammanfogade delar och den är hitflyttad. Man vet inte var den ursprungligen stått. Stenen avbildades första gången år 1600 av Johannes Bureus.

Forskarna är rätt överens om att de flesta runstenar från 1000-talet i första hand bör ses som kristna monument. De har ett samband med att kristendomen antogs i bygderna. Runstenarna var inga gravstenar kopplade till en grav, utan istället ett sorts minnesmonument. När någon hade dött, lät de efterlevande resa en sten till den avlidnes minne. Ofta finner man dessa runstenar intill vägar och andra kommunikationsleder som t.ex. broar och vadställen eller andra viktiga samlingsplatser där de kunde ses och läsas av många.

Gamla ortnamn

I området finns flera byar vars namn är mycket gamla. Redan sockennamnet Tuna tyder på att området kring Ljungan och Marmen varit en centralort, troligen redan under äldre järnålder. Forskarna tror att ”tun”, som även finns i dagens språk i exempelvis gårdstun, hör ihop med en inhägnad handelsplats eller en befäst plats. I sockencentrat vid Tuna kyrka, söder om riksintresset, finns en stor mängd gravar och boplatzlämningar från järnåldern. Här finns tydliga indikationer på centralitet och att den äldsta kyrkan/kyrkplatsen med stor sannolikhet hänger ihop med de rikaste gårdarna i området.

Sammansatta ortnamn med ändelsen -um/om/em – som betyder hem eller gård – brukar åldersbestämmas till början av vår tideräkning, år 0. Vattjom och Ängom är exempel på sådana bynamn. Byarna kan genom sina uråldriga namn kopplas till de järnåldersgårdar som föregått byarnas tillkomst. Vattjom har troligtvis sitt ursprung i en järnåldersgård men är i skriftliga källor känd från 1535. På den tiden bestod byn av två gårdar.

De gamla vägarna och S:t Olof

Riksväg E14 genomskär området. Den har dragits om, förbättrats och rätats ut i omgångar allteftersom trafikintensiteten, anspråken och väglagarna förändrats genom tiden. Detta är yngre versioner av den gamla handels- och pilgrimsvägen mot Norge som med största sannolikhet har varit i bruk sedan förhistorisk tid och bundit samman regionen från kust till kust. Den leder från Selånger genom Selångersdalen, över Töva, vidare genom Vattjom och fortsatt västerut mot Norge. I områdets sydöstra del, ansluter Finn huvudvägen söderifrån från Tuna kyrka.

Pilgrimsleden utgick från Selångers medeltida kyrka, som var helgad åt S:t Olav, och avslutades vid hans grav i Nidarosdomen i Trondheim. Inom riksintresset, intill E14:s södra sida strax innan infarten till Matfors, ligger S:t Olofs källa, en rastplats längs pilgrimsleden. Källan är knuten till

Sankt Olavskulten. Denna kult tog snabbt fart efter hans död 1030. Vattnet var heligt och pilgrimer och ordsbor tillbad helgonet. Det var vanligt att man offrade pengar till helgonet. Många offerkällor kan ha förkristet ursprung och under kristnandet på 1000-talet ändrades den hedniska kulten genom att knyta kända helgon till källorna. Även denna kult försökte kyrkan utplåna, men intresset och tron på dess helande kraft har levt vidare genom generationerna. Intill källan finns en gammal stig som leder till Tuna Hembygdsgård.

De gamla vägarna, som tidigare sammanbundit de gamla bebyggelsekärnorna och efter naturliga förutsättningar slingrat sig centralt genom området är i dag lite svåra att följa. E 14 och Vattjomsvägen har förändrats och rätats ut i omgångar. Järnvägen som också skär genom riksintresset ligger uppdragen där jordbruksmarken tar slut mot bergsområdet i norr. Spåren av de äldsta kommunikationsstråken kan framför allt utläsas i de gamla grusvägarna som binder samman bebyggelsen i de äldre gårdslägena och gravarna intill skogskanten. Vägarna berättar om hur man färdades genom landskapet, från förhistorisk tid fram till 1900-talet. Att vägarna går bredvid järnålderns gravar talar för ett kontextuellt mönster och för att man genom historien har tagit hänsyn till lämningarna. En slutsats kan vara att gravarna är anlagda intill vägen, vilket då skulle betyda att vägarna är lika gamla som gravarna.

